

وقفنامه‌های سنگی خوانسار

(سنگ‌نیشته‌های موقوفات خوانسار)

محبوبه خسروی

استفاده بشر از سنگ به عنوان یک وسیله جهت انتقال مفاهیم به هموعان خود در قالب هنر سنگ‌نگاری و حکاکی نقوش بر صخره‌ها در تاریخ تمدن بشری جایگاهی ویژه دارد.^۱

اختراع خط و نگارش بر روی سنگ یکی از روش‌های مهم انتقال اطلاعات علمی، تاریخی و اجتماعی در تاریخ بشر محسوب می‌شود. در واقع بخشی از رسالت پیوند انسان با گذشت تاریخی، فرهنگی، هنری و مذهبی‌اش بر دوش سنگ‌نیشته‌ها و اسنادی است که در جای جای این کشور پراکنده‌اند و متأسفانه بسیاری از این آثار که گاهی تنها سند و شناسنامه معتبر در هر منطقه‌ای برای کشف بسیاری از نکات مبهم تاریخی و فرهنگی است رو به نابودی است. به نظر می‌رسد انتخاب سنگ جهت انتقال و نگارش فرمان‌ها و سایر موارد تاریخی و فرهنگی و اجتماعی عمدتاً به دلیل مقاومت آن از یک سو و از سویی دیگر اینکه امکان نصب آن در محل رؤیت عموم فراهم بوده است بنابراین همگان از آن اطلاع یافته و امکان بیشتری جهت اطلاع‌رسانی و جلوگیری از نابودی یا عدم اجرای آن وجود داشته است.

تعداد قابل توجهی از وقف‌نامه‌های موجود در کشور نیز به همین دلیل به صورت سنگ‌نیشته درآمده و در محل‌های مربوطه در مقابل دیدگان عموم نصب شده است. تجربه نشان می‌دهد که چنین موقوفاتی به علت اطلاع عمومی از آن کمتر مورد نابودی و دستبرد واقع شده و دوام بیشتری داشته‌اند. در شهرستان خوانسار واقع در استان اصفهان از میان تعداد قابل توجهی از وقف‌نامه‌های موجود تعداد ۵ موقوفه به صورت سنگ‌نیشته درآمده و در محل‌های مربوطه نصب شده که در این مقاله به بررسی آن‌ها می‌پردازیم.

وقف نامه سنگی یخچال خوانسار

در نمای بیرونی اغلب مساجد خوانسار مکانی جهت سقاخانه ایجاد و مجرای آبی بدین منظور ایجاد شده که هنوز برخی از آنها دایر است ولی در دو مکان مختلف دو سقاخانه مستقل در بافت قدیم شهر دایر بوده که امروزه تخریب شده‌اند یکی از آن دو در مجاورت بازار قدیم خوانسار موسوم به بازار بالا در خیابان فعلی سیزده محرم واقع بوده که سنگی از سنگ یکپارچه به صورت دایره داشته و دیگری در بازار موسوم به «پلگوش» واقع بوده که اکنون تخریب شده است. سقاخانه‌های مذکور به سقاخانه علیا و سفلی مشهور بوده و در فصل گرم سال از یخچال واقع در محله پلگوش یخ دریافت می‌کردند. یخچال یاد شده از بناهای مرحوم حاجی غلامعلی بن زین العابدین بوده و در محله پلگوش، مجاور خیابان ۱۳ محرم - جنب بیمارستان فعلی فاطمیه واقع و اکنون در آن محل، منازل مسکونی بنا شده است.^۱

بر سر در ورودی سقاخانه علیا وقف نامه یخچال یاد شده بر روی سنگی حک و بر دیوار نصب شده بود. در سال ۱۳۶۶ بر اثر گسترش خیابان و تخریب بناهای اطراف، این سقاخانه نیز تخریب شد. متن وقف نامه بدین شرح است:

هو الواقف علی السرائر

«وقف مؤید نمود جناب حاجی غلامعلی ابن زین العابدین یک باب یخچال جدید البنیای خود واقع در محله پلگوش را مع دو سقاخانه [سقاخانه] بر عموم خلائق که بر وجه استمرار روزی یکبار یخ در سقاخانه علیا و سفلی برند. وجه یخ را بعد از مخارج سقاخانه و یخچال صرف مرثیه و روضه خوانی حضرت ابا عبدالله الحسین علیه السلام به هر نحو که متولی صلاح داند کنند مشروط بر آنکه یخ را بدون قیمت نبرند که حرام است. ۱۳۱۰ ق»

وقف نامه سنگی مسجد پایتخت خوانسار

در محله موسوم به پایتخت در شهر خوانسار که در ضلع شمالی شهر واقع است مسجدی کهن وجود دارد که در سال‌های اخیر نوسازی شده است. در زیر زمین مسجد - ضلع شمال غربی مسجد - سنگ وقف نامه کوچکی بر دیوار نصب شده که متن حک شده بر آن چنین است:

الواقف علی الضمائر و السرائر

«وقف دائمی نمود عالیحضرت آقا ابراهیم باسمچی شهره یک باب دکان صباغی الواقع فی جنب نهر نوقوفیانه که منافع آن را صرف مسجد نمایند اللهم اغفر لنا بیدک وقعه فی سنه ۱۲۳۶»

لازم به ذکر است این مسجد در زمان حیات مرحوم حضرت آیت الله حاج سیداحمد صفایی خوانساری - صاحب کتاب کشف الاستار عن وجه الکتب و الاسفار (متوفای ۱۳۵۹ ق) یک بار تجدید بنا شد.^۲ موقوفاتی بر آن معین شد و در سال‌های اخیر مجدداً تجدید بنا گشته و یکی از مساجد مشهور شهر خوانسار است.

وقف نامه سنگی مسجد آقا اسدالله

مسجد آقا اسدالله در میدان مرکزی شهر خوانسار واقع است. این مسجد در سال ۱۲۵۸ ق توسط مرحوم اسدالله خان خوانساری بنیاد نهاد شده است. اسدالله خان یکی از بزرگان خوانسار بوده که به علت کسب قدرت در منطقه و هراس فتحعلی شاه قاجار از وی، به دستور مستقیم وی از دو چشم نابینا شده است.^۳ بنا، تکمیل و شرح احوال آقا اسدالله خوانساری از حوصله این مقاله خارج است آنچه

قابل ذکر است این که مسجد در بدو تأسیس طرح و نقشه بسیار دقیق و زیبا داشته و بنای آن دارای استحکام بالایی بوده است. با این وجود تاکنون در یک مرحله به علت واقع شدن در مسیر خیابان و در دو مرحله به علت واقع شدن در مسیر جریان سیل در سال‌های ۱۳۲۵ و ۱۳۶۶ دچار آسیب شده و اکنون نیز جهت توسعه و مصون ماندن از خطر سیل به کلی تخریب و حدود ۵ سال است که در حال نوسازی است.

سنگ‌نوشته بخشی از موقوفات مسجد که بر دیوار آن قبل از تخریب نصب بود بدین شرح است:
بسم الله الرحمن الرحيم.

بر ارباب بصیرت و اهل تحقیق مخفی نماند که مسجد مرحوم آقا اسدالله رحمة الله علیه که در سال ۱۲۵۸ یک قسمت آن به اهتمام آقا اسدالله و قسمت دیگر آن پس از ده سال به کوشش فرزندش مرحوم محمدباقرخان ساخته شده بود و در سنه ۱۳۷۴ قمری برابر با ۱۳۳۴ شمسی در مسیر خیابان واقع و تقریباً نصف آن به شکل مثلث از بین رفت و نصف دیگر پس از یک سال در اثر سیل عظیم خراب و در نتیجه به کلی منهدم شد لذا در تاریخ ۱۳۳۶ و ۱۳۷۶ قمری به سعی و اهتمام جمعی از مؤمنین خیراندیش و نیکوکار به مهندسی لرزاده تجدید بنا شد و به صورت فعلی درآمد و ناگفته نماند که مسجد مزبور موقوفاتی داشته که قسمت عمده آن در اثر سوءاستفاده بعضی از اشخاص، فروخته شده و از بین رفته و فعلاً فقط ۹ قلم از آن بدین تفصیل باقی است:

۱. همگی و تمامی یک قطعه زمین پلاک شماره ۲۷۵ که تقریباً چهار جریب و در آخر نهر افیونچه^۵ جنب زمین حسینیّه واقع است.
۲. تعداد ۹ اصله درخت گردو و پلاک ش - مغروسه در کنار نهر زراغوش^۶ فوق زمین‌های جوادی معروف به دور حاج صانع؛
۳. یک اصله درخت گردو و پلاک ش - مغروسه در کنار نهر کولان^۷ روبه روی شهرداری فعلی^۸؛
۴. همگی و تمامی سه دانگ و نیم مشاع از آسیای پلاک شماره ۱۶۴۶ معروف به آسیای شیرین^۹ با سهمی از منابت اطراف به نسبت مذکور؛
۵. همگی و تمامی یک باب دکان نیشی پلاک ۹۷۱ واقع در بازار بالا؛
۶. همگی و تمامی یک باب دکان پلاک جزو فلکه شده پشت دفتر گاراژ شجاعی؛
۷. همگی و تمامی یک باب دکان پلاک شماره ۱۳۵۹ پشت کاروانسرای حاج محمدجواد؛
۸. همگی و تمامی یک باب دکان پلاک شماره ۱۴۷۸ مقابل دکان پشت سرای حاج محمدجواد نامبرده، سمت رودخانه با بالاخانه آن که پس از خرابی سیل، مجدداً ساخته شده است.

۹. یک دانگ از شش دانگ پلاک شماره ۱۶۸۶ واقع در بازار پلگوش مشترکاً با حاج آقا حسین تقوی و پس از تجدید بنای مسجد تا این تاریخ که اقدام به تهیه این سنگ گردیده موقوفات مفصله در ذیل، به همت و کوشش امام راتب موروثاً عن آبائه و اجداد، حضرت آقای حاج آقا محمد

فخرایی دامت افاضاته اضافه گردیده:

۱. همگی و تمامی ۳ باب دکن جدید البناء، کنار فلکه متصل به مسجد پلاک ۱۷۰۹ - ۱۷۰۸ - ۱۷۰۷ چهار باب بالاخانه‌های آن و پله و مستراح همگی؛
۲. تمامی ۶ باب دکان‌های پشت مسجد که از داخل دیوارهای مسجد استفاده شده و پلاک آن پلاک خود مسجد است.
۳. همگی و تمامی دو باب دکان پلاک ش ۱۶۹۱ - ۱۶۹۰ فرعی و اصلی که از محل در قدیم مسجد میان بازار که در مسیر خیابان واقع گردید، ساخته شده با بالاخانه‌های فوق آن با پله اختصاصی؛
۴. همگی و تمامی یک باب دکان مثلث کوچک پلاک شماره ۲ فرعی از ۱۶۹۰ سمت شمالی ۲ دکان قبلی که از باقی مانده دیوار مسجد قبلی استفاده شده و یک باب دکان پشت همین مثلث به سمت بازار، آن هم جزو موقوفه است. برای اینکه تغییر و تبدیلی در این موقوفات رخ ندهد - چنان که در بقیه موقوفات مسجد واقع شده - در این قطعه سنگ نگارش یافت تا عموم از آن اطلاع داشته باشند.^{۱۱}
فمن بدله بعد ماسمعه فإنما ائمه علی الذین یبدلونہ والسلام علی من اتبع الهدی. مورخه بیست و دوم رجب المرجب ۱۳۸۳ مطابق با هجدهم آذرماه یک هزار و سیصد و چهل و دو ۱۳۴۲ خورشیدی.

وقف‌نامه سنگی مسجد ملاحسین

مسجد مرحوم ملاحسن در محله موسوم به «بالاده» در منتهی‌الیه جنوبی شهر خوانسار واقع است. این مسجد، مسجد کوچکی است که در محلی خوش آب و هوا مجاور زمین‌های کشاورزی منطقه قرار دارد و مجاور آن چشمه آب کوچکی جاری است. این مسجد توسط مرحوم آخوند ملاحسین فرزند آخوند ملاحسن بنیان نهاده شده است با این وجود به نام ملاحسن مشهور است. از مرحوم ملاحسن اطلاعی در دست نیست ایشان فرزند آقا حسین فرزند ملاحسن کبیر فرزند علامه آقا جمال خوانساری فرزند علامه آقا حسین خوانساری مدفون در قبرستان تخت فولاد است. در داخل مسجد یاد شده سنگ وقف‌نامه نصب است که تاریخ انشاء آن ۱۲۷۵ هـ ق است متن وقف‌نامه به این شرح است:^{۱۱}

هو الباقی

چون توفیق حق رفیق و ملاذ طریق عالی حضرت تقوی و صلاحیت شعاع آقا حسین بن مرحوم ملاحسن گردید و حقیر اسمعیل بن عبدالله بنای این مسجد را نهاد و به قدر چهار کرار [کروه] از بالای نهر و پایین محاذی نهر مسجد که از پشت تل واقف برسد به مسجد، ابتدای آن دو زرغ گذشته از دیوار منبت بید قدیمی تا برسد محاذی باغ آقا میرزا احمد و مقدار شش کرار جدید النهای منبت بید نایبه در کنار نهر خان که پایین، [...] که در وقف‌نامه او مرقوم گشته ۱۲۷۵ متأسفانه وقف‌نامه مذکور در سنگ‌نیشته اکنون موجود نیست و در اسناد اداره اوقاف و امور خیریه شهرستان نیز اطلاعی از آن به دست نیامد.

سنگ‌نیشته وقف‌نامه مسجد جامع قودجان

آبادی قودجان در دهستان چشمه‌سار، بخش مرکزی شهرستان خوانسار واقع است. این آبادی در ۵۰ درجه و ۱۹ دقیقه طول شرقی و ۳۳ درجه و ۱۷ دقیقه عرض شمالی و ۲۰۸۰ متر ارتفاع از سطح دریا، مجاور رودخانه خوانسار قرار دارد. قودجان از جمله آبادی‌های کهن شهرستان خوانسار است. در این آبادی ۲ سنگ قبر به نام‌های «دختران بکر» یا «دختران بک» وجود دارد که شکل خاصی دارد و روی آنها پنج منشور مربع القاعده به طور برجسته حجاری شده است. صاحبان این قبور در بین مردم به امامزاده حلیمه و نرگس مشهورند. نوشته‌های قبر آنان به خط کوفی و مربوط به قرن سوم هجری است. اطراف سنگ آیه ۱۷ سوره مبارکه آل عمران حجاری شده است.
در خصوص وجه تسمیه قودجان آمده است که: قودجان از دو جزء «قود» و «جان» معادل «کود»

و «کان» ترکیب یافته است. به تعبیر دیگر قودجان معرب کودکان است و این به این سبب است که دو کودک به نام حلیمه و نرگس - از دختران اعقاب حضرت موسی بن جعفر (ع) - به این آبادی پناه آورده و از آن رو به کودکان شهرت یافته است.^{۱۲}

آرامگاه حلیمه و نرگس اکنون زیارتگاه اهالی است. در میان قبرستان آبادی مقبره دو عالم شیعی قرار دارد. یکی مربوط به سید ابوالقاسم جعفر بن حسین معروف به میرکبیر (متولد ۱۰۹۰ و متوفای ۱۱۵۸ هـ.ق) صاحب کتاب مناہج المعارف و آثار دیگر و دیگری مقبره آیت الله حاج آقا حسین روحانی (۱۲۵۳-۱۳۳۸ ش). نکته قابل ذکر اینکه در این آبادی هر ساله در فاصله اربعین حسینی تا بیست و هشتم ماه صفر مراسم تعزیه خوانی و سوگواری حضرت اباعبدالله الحسین (ع) در این آبادی برگزار و هزاران نفر از نقاط مختلف کشور در این مراسم شرکت می نمایند.^{۱۳}

مسجد جامع در مرکز آبادی واقع است که از بناهای مرحوم حاج محمدباقر قودجانی است. این مسجد علاوه بر ویژگی های ارزشمند معماری و هنری وقف نامه سنگی دارد که بر دو سنگ حک کرده و بر جلوی در ورودی آن نصب است. متن سنگ نبشته وقف نامه چنین است:

سنگ نبشته اول

هو الواقف علی الضامیر

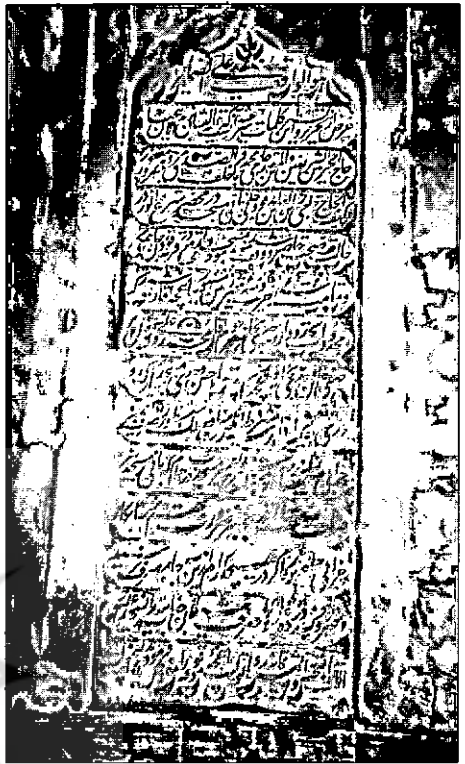
غرض از تحریر و تسطیر این کلمات شرعیه آن است که عالیشان زبده الاعیان، حاج الحرمین التشریفین و المعتمرین حاجی محمدباقر خلف الصدق مرحوم مغفور کھف الحاج حاجی زین العابدین قودجانی بانی مسجد در محضر شرع انور در حالت صحت حاضر شد و وقف مؤبد نمود به مسجد واقع در قریه قودجان همگی و تمامیت سه جریب و سه قفیز^{۱۴} زمین مشهور به باغچه آقا رشید که محدود است به حدود اربعه، حدی به خانه مرحوم آقا محمدعلی و اسمعیل صفی خان و حدی به خانه و باغچه استاد حسن و حدی به مسجد مبارک و حدی به پشت باغچه آقا رشید مشروط آنکه منافع ملک مسطور را صرف تعمیر و خرابی مسجد نمایند. چنانچه لازم نباشد خرج تعمیر مسجد درب حمام که بانی مسجد نیز صاحب موقوف است و اگر در آنجا نیز ضرورت به هم نرساند به کار خرابی حمام برند و اگر در هیچ کدام از این سه جا به مصرف نرسید و ضرورت نشد در عاشورا صرف شیلان جناب سیدالشهدا علیه آلاف التحية والتنا نمایند و تولیت باغچه موقوفه را مفروض فرمودند به عالیجناب سلالة السادات العظام آقا سیدحسین پیش نماز است.

سنگ نبشته دوم

هو الواقف علی السرایر العظام

و بعد از خود هر که را ولی فرماید و هرکس آن را به ناحق تصرف کند به لعنت خدا و نفرین رسول گرفتار شود.

زبده الحاج و عمدة الاعیان	عین اشراف و دیده احرار
آنکه هم اسم حضرت باقر	و آنکه هم اسم احمد مختار
پدرش کو ستمی سجاد است	شد ز عمر و زمان برخوردار
بسرش چونکه بود پسر پدر	خواست آباد ماند این آثار

هم مساوی ملک آب نمود
وقف و آنگاه بهر تاریخش
وقف مسجد نمود حاجی باغ
بر نوشت این کنایه میمون
عمل محمد ابن استاد فرهاد ۱۲۶۷

بهر آسودگی خلق دیار
کرد کلک «صفا»^{۱۵} سحر مدار
در هزار و دو بیست و شصت و چهار
کلک میرزا محمد خوانسار

ذکر یک مورد

در مسجد جامع شهر خوانسار که اتمام بنای آن سال ۱۱۰۱ هـ ق است رحل قرانی از جنس چوب گردو وجود دارد که متعلق به مسجد جامع اولیه خوانسار بوده که متعلق به قرن هفتم هجری است و موسوم به مسجد چهارراه بوده است روی رحل یاد شده چنین حک شده است: «وقف مسجد چهارراه - و ان المساجد لله فلا تدعوا مع الله احدا»^{۱۶}

پی‌نوشت‌ها و مآخذ

۱. جهت اطلاع بیشتر مراجعه کنید به: «مرتضی فرهادی، مرزهایی در یاد، انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۷۷.
۲. میر محمدی، حمیدرضا، جغرافیای خوانسار، ج ۲، کنگره بزرگداشت علامه خوانساری، قم ۱۳۷۸.
۳. کشف الاستار عن وجه الکتب و الاسفار توسط مؤسسه آل‌البتیت (ع) لاهیات التراث در قم تا کنون در ۶ مجلد منتشر شده است.
۴. مراجعه کنید به جغرافیای خوانسار، جلد اول، انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۷۲، ص ۹۷.
۵. نام دیگر این نهر «ملیجه» است که از محل سرچشمه خوانسار آغاز و به سمت غرب شهر خوانسار جریان دارد. و جریب معمول در عرف زارعین بهره‌بردار از این نهر فوق برابر با ۱۴۴۰ متر است. بنابراین چهار جریب زمین یاد شده برابر با ۵۷۶۰ متر است.
۶. زراغوش پرآب‌ترین نهر جاری در داخل شهر خوانسار که از سمت جنوب به سمت غرب شهر جاری است.
۷. نام دیگر این نهر «کُلو» یا «کُنداو» است و اصل آن را گلاب گفته‌اند که مناطق شرقی خوانسار را مشروب می‌سازد.
۸. درخت گردوی متعلق به مسجد در کاربری اراضی شهر از بین رفته است.
۹. آسیای یاد شده در سیل سال ۱۳۶۶ تخریب شده است.
۱۰. کلیه موقوفات فوق در تجدید بنای مسجد تخریب شده است.
۱۱. وقف‌نامه‌ای دیگر از مرحوم ملاحسن خوانساری در فصل‌نامه وقف میراث جاویدان شماره ۶۳، پاییز ۱۳۸۷ ص ۵۵ منتشر شده است.
۱۲. جغرافیای خوانسار، جلد اول، ص ۹۵.
۱۳. دایرةالمعارف تشیع، جلد ۱۳، نشر شهید سعید محبی، ۱۳۸۸، ص ۳۵۱.
۱۴. جریب در عرف مردم قودجان برابر با ۱۳۸۰ متر و هر قفیز ۱۳۸ متر است به عبارت دیگر هر جریب ده قفیز است.
۱۵. صفا از جمله شعرا و فضلائی قرن سیزدهم هجری است از وی اطلاع چندانی در دست نیست و جز ماده تاریخ‌های متعددی که در قودجان و خوانسار باقی مانده چیزی از او به دست نیامده است آنچه مسلم است تا سال ۱۲۶۴ قمری در قید حیات بوده است.
۱۶. رک: تذکره شعرای خوانسار، یوسف بخشی، مطبوعاتی میرپور، ۱۳۳۶، ص ۱۴۷-۱۴۸.
۱۶. سوره مبارکه جن، آیه شریفه ۱۷.